

УДК 94(100)“...”/05

РОЛЬ ТРАНС'ЄВРОПЕЙСЬКОГО ТОРГОВЕЛЬНОГО “ВЕЛИКОГО БУРШТИНОВОГО ШЛЯХУ” В РИМСЬКО-ВАРВАРСЬКОМУ ДИПЛОМАТИЧНО-ВІЙСЬКОВОМУ СПІВРОБІТНИЦТВІ**Г. М. Виноградов****(Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара,
м. Дніпропетровськ)**

Статтю присвячено обґрунтуванню гіпотези щодо існування об'єктивних історичних обставин формування в I ст. н. е. першої синтетичної транс'європейської торговельно-політичної та дипломатично-військової магістралі – так званого “Великого бурштинового шляху” як результату взаємної зацікавленості, з одного боку, Риму, а з іншого – германських та інших варварських етносів.

Статья посвящена обоснованию гипотезы о существовании объективных исторических причин формирования в I в. н. э. первой синтетической трансъевропейской торгово-политической и дипломатическо-военной магистрали – так называемого “Большого янтарного пути” как результата взаимной заинтересованности, с одной стороны, Рима, а с другой – германских и других варварских этносов.

The article is devoted to foundation of hypothesis about objective historical basis of the trans-european Great Amber Way as a result the Roman and the Barbarian activities.

Ключові слова. Рим, варварський світ, “Великий бурштиновий шлях”, транс'європейська торговельно-політична та дипломатично-військова магістраль.

Вступ. Актуальність задекларованої теми полягає насамперед у тому, що нині факт існування та активного функціонування так званого “Великого бурштинового шляху” від південного узбережжя Прибалтики в районі сучасної Гданської бухти до Адріатичного моря в районі Венеції у науковців не викликає принципових заперечень, оскільки підтверджується численними археологічними матеріалами та письмовими джерелами. Крім того, вивчення зазначеної, безсумнівно, однієї з перших транс'європейських торговельної комунікації має солідну дослідну традицію, яка включає численні високопрофесійні праці, що ґрунтуються на різних теоретико-методологічних і методичних принципах. У цих працях наявність багатого римського арсеналу престижних товарів у германців, з одного боку, а з іншого – прибалтійського бурштину та північноєвропейського цінного хутра у римських аристократів однозначно інтерпретується як доказ регулярних та напружених торговельних контактів римської та варварської цивілізацій вже від середини I ст. н. е.

Про історіографічні аспекти проблеми слід зазначити, що довготривалі та різноаспектні римсько-варварські відносини (римсько-германські, кельтські, слов'янські, арійські, дакогето-фракійські, тюркські, берберські тощо) протягом останніх двох століть перебувають у фокусі прискіпливої уваги не тільки власне історичної науки, але й політичних та етичних угруповань, які, прагнучи реваншу після державних криз, територіальних втрат тощо, актуалізують ті чи інші сегменти згаданих відносин, що робить заявлену проблему надзвичайно складною та багатоаспектною. Відповідно тільки для історіографічних, джерелознавчих чи інших синтетичних оцінок потрібні спеціальні праці, узагальнюючі часові, тематично-проблемні, методологічні та інші складові. З огляду на це згадаємо хрестоматійні дослідження, що витримали випробування часом та залишаються авторитетними серед істориків, насамперед А. Альфйольді, Ф. Альгальма, Т. Бернса, В. Буданової, Х. Вольфрама, Б. Канлайфа, Х. Дізнера, Ю. Колосовської, С. Крикіна, М. Мончинської, В. Сиротенка, Е. Томпсона, Р. Хахмана, П. Хітера, Л. Шмідта, М. Щукіна та інших, в яких зацікавлений читач знайде ґрунтовні історіографічні та джерелознавчі огляди, окремі оригінальні (здебільшого, на жаль, банальні) теоретико-методологічні роздуми авторів. Віддаючи належне колосальній роботі, зробленій кількома поколіннями сумлінних науковців у вивченні римсько-варварських відносин, не можна не звернути увагу на той очевидний факт, що дослідники, зосереджуючись на тих чи інших прикладних проблемах та формулюванні окремих уза-

© Г. М. Виноградов, 2013

гальнень, традиційно оминають “болісні” питання причин, витоків окремих історичних явищ і глобальніших етнокультурних процесів. Серед останніх відкритими залишаються, зокрема, причини масштабної варварської активності як у цілому, відомої під дещо умовною назвою “Велике переселення народів”, так і “несподіваної” активізації окремих германських та інших європейських етносів на межі I тис. до н. е. та I тис. н. е., що, разом з початком християнізації Римської імперії незабаром спричинило системні революційні зміни та визначило послідовне формування доби середньовіччя.

На тлі апріорно зрозумілої тези про зацікавленість варварів у престижних римських товарах в історичній науці і до сьогодні без роз’яснення все ще залишається питання стосовно того, чому великим попитом саме в зазначений період у римській аристократії користувався бурштин та північні хутра, дивні для відносно теплого субтропічного середземноморського клімату, а також з урахуванням глибокої державної кризи, коли великі кошти спрямовувалися на невинуватому розкіш. У зв’язку з цими цілком очевидними непорозуміннями закономірно виникає питання, чому саме середина I ст. н. е. стала моментом синтезу власне взаємних комерційних інтересів Риму та Барбарікуму з усвідомленням і відповідними паралельними зусиллями в царині дипломатії та військового співробітництва. Останні обставини суттєво вплинули на характер такого грандіозного історичного явища, як Велике переселення народів, що почалося, згідно із сучасними уточненими науковими судженнями, саме в середині – другій половині I ст. н. е. і саме з регіону Південної Прибалтики, що не можна вважати випадковістю.

Торговельним аспектам взаємовідносин Риму з германцями та іншими варварськими народами Європи присвячено порівняно мало спеціальних досліджень, хоча археологи регулярно констатують наявність римського імпорту в різних регіонах за межами так званого лімесу (римської системи стаціонарних прикордонних укріплень переважно вздовж Рейну та Дунаю), зокрема в Південній Прибалтиці. Більш-менш узагальнюючі спостереження зробили Х.-Ю. Еггерс, П. Фільтцингер, У. Лунд-Хансен, Я. Тейрал, Р. Волонгевич, втім у напрямку потрапляння престижних римських товарів до Барбарікуму; зворотний же напрямок – від варварів до римських територій – і донині залишається практично невивченим. Власне безпосередньо “Великому бурштиновому шляху” (далі – ВБШ) спеціальних праць присвячено обмаль: монографія 1981 р. польського дослідника Є. Календо (французькою мовою), спеціальна стаття та кілька невеликих пасажів в узагальнюючій праці 2005 р. з готсько-римсько-черняхівської проблематики “Готський шлях” відомого Санкт-Петербурзького археолога Марка Щукіна, буквально по кілька рядків у монографічних дослідженнях Б. Сребродольського з історії бурштину та В. Кулакова з історії Пруссії¹. На жаль, автори ґрунтовних академічних розвідок і науково-популярних праць оминули увагою проблему причин, історичних обставин, часу виникнення ВБШ, зосередившись переважно на прикладних аспектах та обмежившись загальними хрестоматійними міркуваннями.

Постановка завдання. Отже, метою нашої наукової розвідки є обґрунтування гіпотези щодо причин формування так званого “Великого бурштинового шляху” – однієї з перших транс’європейських торговельно-політичних та міграційно-етнічних артерій, яка стала до певної міри взірцевою для утворення в подальшому низки аналогічних багатофункціональних комунікативних мереж середземноморської цивілізації з варварським світом Європи. Успішна реалізація сформульованої мети передбачає виконання таких завдань: 1) встановити і проаналізувати причини виникнення взаємної мотивації Риму та варварського світу (в нашому випадку – переважно германського) щодо взаємовигідного регулярного зближення (за умови існування численних суперечностей і конфліктів) у царині військового,

¹ Kalendo J. A la recherche de l’ambré Baltique. L’expédition d’un chevalier romain sous Néron. – Warszawa : Wydawnictwo PAN, 1981; Щукін М. Б. Янтарный путь и вены // Проблемы археологии. – СПб. : Изд-во Санкт-Петербургского государственного университета, 1998. – Вып. 4. – С. 24–48; *его же*. Готский путь (готы, Рим и черняховская культура). – СПб. : Филологический факультет Санкт-Петербургского государственного университета, 2005; Кулаков В. И. История Пруссии до 1283 года. – М. : Наука, 2003; Сребродольский Б. И. История янтаря. – К. : Наук. думка, 1988.

політичного, торговельного тощо співробітництва; 2) здійснити спробу встановити й обґрунтувати приблизні часові межі початку формування ВБШ; 3) охарактеризувати можливі причини появи, з одного боку, стійкого інтересу римської аристократії до балтійського бурштину та інших товарів “варварського світу”, а з іншого – причини готовності германців та їх союзників до регулярного співробітництва з Римом, крім більш традиційної військової, також і в торговельній сфері на системному рівні.

У згаданій вище монографії М. Щукіна автор безпосередньо пов’язав виникнення ВБШ, з одного боку, з початком у першій половині I ст. н. е. систематичного утворення римлянами варварських “буферних” держав з підкорених чи союзницьких германських племен (маркоманів Маробода, готонів Катаульди, квадів Ваннія тощо) для утворення надійного захисту від решти варварів, що об’єктивно спричинило насичення регіонів Центральної Європи римськими військовими та побутовими предметами, впровадження римських порядків, а з іншого – з так званою венедекською (венетською) проблемою, тобто історією загадкового етносу (чи групи споріднених етносів) пізньоантичної та ранньосередньовічної доби.

Перша із зазначених обставин, на думку М. Щукіна та деяких інших дослідників, спричинила суттєве ускладнення геополітичної обстановки та змінила баланс сил у Центрі та на Заході Європи, коли протидіючі сторони, обмежені в людських ресурсах, починають активно залучати на певних умовах військові підрозділи народів з Південно-Східної Європи, зокрема сарматів, аланів та інших ².

Друга, власне венедекська (венетська), складова проблеми для нашої теми важливіша, оскільки ця група племен, згідно з повідомленнями численних авторів I ст. до н. е. – VII ст. н. е. (від Юлія Цезаря до Фредегара) ³, переважно розташовувалася, крім інших регіонів, зокрема острівної Британії чи Пафлагонії в Малій Азії, в Центральній Європі від Адриатики до Південної Прибалтики (Венедекської затоки Сарматського океану за Клавдієм Птолемеєм), тобто вздовж ВБШ. Більшість сучасних дослідників вважають венедеків етносом кельтсько-іллрійського походження, пізніше частково германізованим, а відомий польський археолог Р. Волонгевич розглядає венетів як носіїв оксивської культури в районі впадання Вісли у Балтійське море ⁴.

З цим висновком у принципі погоджується і М. Щукін, але правдоподібнішим вважає припущення, що етнонім до Прибалтики був принесений венетами з берегів Адриатики, а саме з римської провінції Венетія зі столицею в Аквілеї, які, власне, й організували постійне надходження балтійського бурштину до Риму та інших міст імперії за часів Нерона ⁵. Останню тезу М. Щукін обґрунтовує посиланням на відому литовську середньовічну легенду про втечу від переслідувань імператора Нерона римського аристократа Полемона з 500 вершниками до Прибалтики. Обґрунтувавши цю думку посиланням на авторитетне дослідження О. С. Мильнікова ⁶ про середньовічні етногенетичні легенди, М. Щукін резюмує, що “це, звичайно, лише легенда, але специфіка археологічних знахідок Самбійського півострова та прилеглих до нього земель змушує бачити і наявність певного реального зерна в цьому оповіданні” ⁷.

На наше переконання, закономірний як на середину I ст. н. е. етап оформлення взаємовигідного як з торговельного, так і дипломатично-військового поглядів ВБШ збігся в часі з циклічною природно-кліматичною кризою перших десятиліть того ж таки I ст. н. е., яка, будучи особливо руйнівною в регіоні Північної Європи, спровокувала початок міграційного процесу германських та інших племінних союзів з Південної Прибалтики та

² Щукін М. Б. Готский путь ... – С. 66–68.

³ Буданова В. П. Варварский мир эпохи Великого переселения народов. – М. : Наука, 2000. – С. 180–181.

⁴ Wolągiewicz R. Kultura wielbarska – problemy interpretacji etnicznej // Problemy kultury wielbarskiej. – Słupsk : Wydawnictwo Akademii Pomorskiej, 1981. – S. 96.

⁵ Щукін М. Б. Готский путь ... – С. 70.

⁶ Мильников А. С. Картина славянского мира: взгляд из Восточной Европы: Этногенетические легенды, догадки, протогипотезы XVI – начала XVIII века. – Изд. 2-е. – СПб. : Петербургское востоковедение, 2000. – С. 207–208.

⁷ Щукін М. Б. Готский путь ... – С. 70.

Центральної Європи до благополучніших теренів Північних Причорномор'я та Приазов'я, римських провінцій Балкан та Центрально-Східної Європи. Як вже зазначалося, германській складовій Великого переселення народів присвячено потужний арсенал наукової та науково-популярної літератури, регулярно виходять друком узагальнюючі праці⁸, а також безпосередньо про початковий етап у цілому⁹, а встановленню об'єктивних причин “несподіваної” активізації германців у перших десятиліттях I ст. н. е. присвячено тільки поодинокі дослідження, які, з огляду на складність проблематики, зупиняються переважно на гіпотетичному рівні, виправданому за таких умов¹⁰. Далі ми стисло викладемо власні міркування стосовно типологічної близькості процесів переселення частини германців до теренів Південно-Східної Європи та утворення ВБШ.

Цілеспрямованість германців, відомих під узагальнювальним етнонімом “готи” (від німецького “Gott” – “Бог”, чим підкреслювалось божественне походження германців та виконання ними божої волі) в їх русі до Причорномор'я та Приазов'я, які розташовувалися на схід від римських колоній у цьому регіоні, переконливо засвідчує як глибоко продумане міфологічне підґрунтя, адже саме тут була містична прабатьківщина германців “Ойум” (місце, де боги створили людей, що певною мірою підтверджується локалізацією на теренах Південно-Східної Європи індоєвропейської прабатьківщини), так і ймовірну попередню узгодженість напрямку міграцій з центральною чи як мінімум провінційною римською владою.

Напластування торговельних та дипломатично-військових сегментів римсько-варварського співробітництва можна пояснити (звичайно, з урахуванням певної гіпотетичності) глибокою державною кризою Риму, яку неодноразово прагнули приборкати, в тому числі переходом до імперського режиму, проте криза поглиблювалась та супроводжувалася розбещенням римської верхівки, нерідко абсурдною модою на екзотичні товари й не менш абсурдні розваги, що закономірно передбачало налагодження торговельних стосунків з регіонами, звідки постачалися екзотичні товари і тварини. Неможливість за таких умов інтенсивного економічного та соціального розвитку об'єктивно зумовлювала системне використання варварської військової (у ролі федератів для воєнних і поліцейських функцій) та робочої сили (переважно на звільнених від кельтів землях) на окремих внутрішніх територіях Римської держави (зокрема Галлії, Іспанії) та вздовж кордонів. А ці обставини передбачали налагодження регулярного дипломатично-військового співробітництва з германцями та іншими варварами, що найкраще було здійснювати в межах опанованих напрямків як у безпосередній близькості від римського прикордоння, так і в більш віддалених територіях, у тому числі Південній Прибалтиці. Переломним моментом для формування зазначеного синтезу стало екстравагантне правління імператора Нерона (54–68 рр.), як відомо, великого шанувальника, екзотичних речей та розваг.

⁸ Буданова В. П. Варварский мир... ; Вольфрам Х. Готы: От истоков до середины VI века (опыт исторической этнографии). – СПб. : Ювента, 2003 ; Щукин М. Б. Готский путь... ; Мончинська М. Велике переселення народів: Історія неспокоїної епохи IV та V століть. – К. : Софія-А, 2009.

⁹ Топоров В. Н. Древние германцы в Причерноморье: Результаты и перспективы // Балто-славянские исследования. 1982 г. – М. : Наука, 1983. – С. 227–263; Вольфрам Х. Готы ... – С. 12–46; Щукин М. Б. Готский путь ... – С. 15–135.

¹⁰ Виноградов Г. М. Принципи локалізації в Подніпров'ї, Причорномор'ї та Приазов'ї готського “Оюму” та норманської “Великої Швеції” // Вопросы германской истории : [сб. науч. тр.] / ред. кол.: С. И. Бобылева (отв. ред.) [и др.]. – Днепропетровск : РВВ ДНУ, 2006. – С. 292–301 ; його ж. Римський імперський чинник у створенні міграційного вектора германських етносів з Прибалтики до Нижнього Подніпров'я у пізноантичну добу // Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження : [зб. наук. пр.] / ред. кол.: С. І. Світленко (відп. ред.) [та ін.]. – Дніпропетровськ : Вид-во ДНУ, 2007. – Вип. 4. – С. 282–299 ; Виноградов Г. М., Оленченко О. В. Міграційні шляхи готів як підґрунтя формування торговельної мережі Східної Європи ранньосередньовічного періоду // Історія торгівлі, податків та мита : зб. наук. пр. / за ред. О. О. Дячка. – Дніпропетровськ : Академія митної служби України, 2007. – С. 28–32 ; Виноградов Г. М. Давні германці в Нижньому Подніпров'ї: історичне та лінгвістичне обґрунтування локалізації “Ойуму” // Вісник Дніпропетровського університету. Серія “Історія та археологія” / ред. кол.: С. І. Світленко (відп. ред.) [та ін.]. – 2006. – № 6. – С. 3–9 ; його ж. Наддніпрянщина як територіальна та міфологічна складова першого етапу Великого переселення народів (I–IV ст. н. е.) // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті : [зб. наук. пр.] / ред. кол.: С. І. Світленко (відп. ред.) [та ін.]. – Дніпропетровськ : Вид-во ДНУ, 2011. – Вип. 9. – С. 6–22.

Висновки. Таким чином, за умови очевидних історичних випадковостей часовий та до певної міри в північній складовій територіальний збіги процесів формування як магістрального шляху переселення готів до Південно-Східної Європи, так і налагодження регулярних торговельних, дипломатичних та інших контактів Південної Прибалтики з Адріатикою є підстави визнати закономірним, насамперед з огляду на паралельне визрівання в римському та варварському соціумі достатніх причин для зближення.